

ПРИЗВИСЬКА ЯК КОМПОНЕНТ АНТРОПОНІМІКОНУ ТВОРІВ ВОЛОДИМИРА ЛИСА

Статтю присвячено аналізу антропонімів – прізвиськ, представлених у творах відомого українського письменника В. Лиса. Проаналізовано стилістичний потенціал і семантичне навантаження прізвиськ у просторі художнього твору, простежено авторську інтенцію використання прізвиськ та визначено їхній походження і структурно-семантичні особливості.

Ключові слова: антропонімічний простір, прізвище, прізвисько, художній твір.

В українців прізвиська – це значний сектор антропонімічного простору, який за кількістю найменувань відстає хіба що від прізвищ. Однак понині не визначено до кінця ні параметрів цього антропонімічного класу, зокрема його статусу, ні структурних особливостей, ні лексичної бази та режиму функціонування прізвиськ. Сьогодні особливо активно досліджують ономастикони багатьох українських письменників, зокрема П. Куліша, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, Ю. Яновського, М. Хвильового, В. Дрозда, Яра Славутича, Л. Костенко та інших. Незважаючи на те, що вже багато зроблено в царині літературно-художньої ономастики в цілому й антропоніміки зокрема, **актуальним** і досі залишається дослідження ономастичного простору творів українських письменників.

Ономастичні студії мають у мовознавстві міцні традиції, проте дослідження особливостей функціонування та організації ономастичного простору художнього твору значно просунулося вперед за останні десятиліття. Теоретико-методологічний базис дослідження власного імені становлять положення, сформульовані в працях Ю. О. Карпенка, О. Ю. Карпенко, О. Ф. Лосєва, О. В. Суперанської, В. М. Топорова, В. Г. Ніконова, Г. П. Лукаш, Л. П. Кричун, В. К. Михайлова, І. П. Муромцева, В. М. Калінкіна, О. В. Немировської, Л. О. Петрової, А. Л. Соколової та ін.

Мета роботи – дослідити вживаність прізвиськ та їх значення у творчості волинського письменника Володимира Лиса.

Джерельною базою слугували твори Володимира Лиса «Острів Сильвестра», «Іван і Чорна Пантера», «Діва Млинища», «Століття Якова», «Соло для Соломії».

Прізвиська – антропоніми неофіційної сфери спілкування, які виражаються одним чи кількома словами та вживаються як стислі тексти, що відрізняються формальною структурно-семантичною нерозгорнутістю й розкриваються в мотиваційному / інтерпретаційному тексті. Вони характеризуються підвищеною інформативністю й експресивно-емоційною забарвленістю, поєднують у своєму змісті характеристики зовнішніх і внутрішніх особливостей носія імені, імпліцитно представлені через асоціативний зв'язок з предметами чи явищами навколишньої дійсності.

Прізвища почали входити у вжиток, починаючи з XIV ст., а прізвиська потроху втрачали свою силу як засіб розрізнення людей або перетворювалися на прізвища [2, с. 253]. У наш час вони перебувають поза офіційною сферою, не потрапляють у писемне мовлення, а виникають в усному розмовному мовленні і живуть там як неофіційні назви-характеристики. У сучасній розмовній мові це може бути сімейно-родове прізвисько, яке в селі передається як «спадщина». Як правило, ці прізвиська давні, причини такого називання родини найчастіше вже невідомі. Індивідуальні прізвиська значно конкретніші, вони не пов'язуються з родиною,

у них ще живий мотив, за яким носій одержав своє прізвисько (це може бути зовсім нове слово, навіть запозичене, наприклад, *Каністра* чи *Шатокляк*) [3, с. 22]. Збереглися ще подекуди колективно-територіальні прізвиська: одне село певним чином називає жителів іншого. Прізвиська побутують зазвичай у сімейному, професійному, молодіжному колі, в неофіційних сферах життя особи.

Особливо поширеними вони є в сільських населених пунктах одночасно з іменами та прізвищами. Коли утворювалася особова назва, кожне прізвисько було чимось зумовлене і щось означало. Завжди існувала якась підстава для того, щоб дати людині назву, яка мала б відрізнити її від інших людей. Ознакою, що впадала у вічі, могла бути професія, зовнішній вигляд, національність, місце проживання і тисячі інших властивостей, які характеризували певну особу. Прізвиська притаманні майже кожному жителю сучасного села, за якими можна ідентифікувати людину.

Новий підхід щодо аналізу прізвиस्क пропонує Н. М. Федотова у дисертаційному дослідженні «Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма» – регіональні прізвиська розглянуто в аспектах текстотворення й теорії комунікації. Прізвиська в інтерпретації Н. М. Федотової «є стислими текстами, які компресують у собі мотиваційний / інтерпретаційний зміст антропоніма» [4, с. 294]. Дослідниця описує провідні мотиви творення прізвиस्क, аналізує структуру і специфіку їх лексичної бази, розкриває особливості функціонування текстів прізвиस्क, деривацію прізвиська як складника процесу творення тексту, «що інтерпретує значення образів, покладених в основу семантики індивідуальної власної назви». Авторка виділяє прізвиська індивідуальні, колективно-групові, сімейно-родові, або «вуличні», та парні прізвиська, окремо розглядає шкільні прізвиська та наводить ще один клас неофіційних назв – нік [4, с. 295].

Спільною для усіх дослідників неофіційних антропонімів є думка, що прізвиська разом із особовими іменами є найдавнішими назвами, які використовувалися і використовуються для іменування людини. У процесі еволюції вони набули іншого соціального значення і функціонального призначення, ніж на початкових етапах розвитку суспільства.

Володимир Лис пише свої твори в різних часових просторах, його герої можуть жити та діяти одночасно у різних епохах, як от у «Графіні». Ми маємо романи, що складаються з художніх пластів, художніх «нашарувань», вибраних з різнопланових жанрів, стилів і напрямів. У словах «нашарування і пласт» немає ні йоти негативу – це своєрідний образи мислення – асоціативний і фрагментарний – типовий для людини сучасних комунікацій. Називаючи персонажів, Володимир Лис не обминув прізвиस्क як найбільш влучних образних характеристик, особливо популярних у народному середовищі. Прізвиська, якими письменник «обдаровує» героїв романів, напряду виражають роль кожного у сюжеті, ставлення автора, несуть приховану психологічну характеристику.

Роман «Острів Сильвестра». Незважаючи на видиму протилежність образів Олега та Сильвестра, в них є спільна риса – несправжність, своєрідна «замаскованість». Олег ховається все життя за прізвиском *Князь* і це зумовлює його спосіб поведінки, а Сильвестр – за словом-маскою. І їхню підробленість відчула Ніна, яка обрала собі за чоловіка неосвіченого тракториста, напевно побачивши в ньому душевну силу та узгодженість з собою і оточуючим світом.

У романі «*Іван і Чорна Пантера*» читач має нагоду познайомитися з двома титульними персонажами – Іваном і Таумі Ремпбел, яка отримала прізвисько *Чорна Пантера*. Він – біла ворона, дурник із Кукурічок. Вона – Чорна Пантера, дівчина з

обкладинки. Відома модель Таумі Ремпбел, як годиться, живе бурхливим зірковим життям: гроші, скандали, коханці, коханки, – одне слово, богема. А для сільського дурника Йвана – богиня! У своєму дитячому серці він побудував їй храм і навіть заходився вивчати сакральну англійську, аби Вона почула його молитви. Насправді Таумі ніяке не божество, звичайна собі спадкова африканська жриця. І щойно вона про це дізналася, уже їй був час вирушати в далеку Україну на пошуки давнього поховання, із якого хоч-не-хоч, а треба вилучити череп могутньої чаклунки, бо інакше Пантерина слава і вмре, і загине... Отже, пантера – символ неприборканої, волелюбної, хитрої і спритної жінки, яка заради досягнення мети йде на абиякий ризик. Разом з тим, ця жінка може бути м'якою, ніжною і вірною. Думається, саме на таке поєднання вказує автор.

Використовує В. Лис свій улюблений прийом – прізвиська для усього роду – і в романі *«Діва Млинища»*. «На одному з тих кутків, найвіддаленішому від дороги, що веде від Шацька до містечка Любовня, – Млинищі – серед інших живе сім'я Терещуків, по-вуличному *Гапликів*. Кажуть, прадід дедина Юстини на прізвище Лесь мав звичку казати це слово часто, коли щось завершував робити, або ж як щось не вдавалося – гаплик та й усе. Так і причепилося». Як бачимо, через звичку прадіда увесь рід отримав прізвисько, яке тягнеться за ними третє покоління.

Один з головних персонажів, Пилип, отримав від письменника прізвисько *Буца*: «Єрчики жили через три хати од Парасчиної оселі. Всі, щитай, свої, на однім куткові вирости. Пилип був на рік старшим од Панаса. Вдався високим, огрядним, ціла буца м'яса, тверда, могутня. І з чиєїсь легкої руки так Буцою по-вуличному й звали. Високий, могутній та, на диво, неговіркий, він поводив себе якось так, мовби знав особливу таємницю, яку от-от повідає комусь, та не може рішити кому». Читач відразу розуміє, що то за «буца» і чому так хлопця названо.

«Століття Якова» – історія кохання крізь призму війни і поневірянь волинського селянина Якова Меха на прізвисько *Цвіркун*. «Поселив» Володимир Лис цього живучого, хоч і скрипучого від старості, закоріненого у древню волинську землю дуба-самітника на дідовому хуторі неподалік села Згорани, звідки родом і сам драматург, прозаїк, журналіст, народний передбачувач погоди, й ошчасливив нас гіркою та щирою сповіддю про цей окаянний час, який отим несамовитим виром захопив його долю.

У нічній тиші, «моторошній тиші тиш» самотній поліщук Яків Мех намагається відгадати, про що сюрчить йому цей «запізнілий гість, неспальник якийсь осінній». Він знає, що цвіркун не випадково так голосно сюрчить – він озивається до такого ж самітника, в чиєму роду теж були невтомні жартівники, цвіркотливі, співучі й балакучі, які мали прізвисько Цвіркуни. Не відпускають старого Якова спогади, що розгорнулися на ціле століття. Вони ятять душу, вимучують пам'ять, яка вивільняє із забуття все, що бачив і пережив, що відлюбив та відстраждав, що набув і втратив та від чого не може відмовитися чи забути...

Прізвиська – це справжні витвори художнього слова і дають можливість зрозуміти ставлення автора до носія певного найменування: «Не раз цю зустріч і розмову пригадував Яків Мех, по вуличному Цвіркун. Авжеж, чогось Цвіркунами їх прозивали. Мати казала, співучий рід був, хоч і бідний»; «Покійний батько казав, що його прабабусю, яка рота не закривала і балачки нестримні вела, і в хорі церковному співала, Цвіркунихою називали»; «Уже в гинчих хазяїв, Лапацунів по-вуличному, котрим «куркульська» хата колись дісталась»; «У їхньому селі була така родина – Бубенці по-вуличному».

У першому випадку бачимо, що автор використовує прізвисько на позначення цілого роду. Цим прізвиськом прозвали ще прабабусю батька героя за її співучу вдачу, а воно існує й досі. Навіть наприкінці свого життя Яків захотів дожити не до тих ста літ, а до весни, коли все оживе, й засюрчить цвіркун, який вічно це робить у його самотній хаті: «Можна типерика уже й умирати, – подумав Яків коли син скінчив говорити. – Хотя не, – ще тре'таки того цвіркуна послухати». Тобто вибране автором прізвисько головного героя певною мірою символічне.

Наступний роман «*Соло для Соломії*» відразу розпочинається знайомством із прізвиськами дійових осіб: «Щедрий вечір, котрий ставив віночок до свята Маланки, привів до хати Троцюків, по-вуличному *Зозуликів*, перебиранців. А їхній невістці Соломії, яку всі звали *Соломкою*, а чоловік Антін *Соломинкою*, подарував ще й особливу звістку».

Соломка, *Соломинка* – як це нагадує про тендітність, ніжність жінки, піддатливість та навіть безпомічність. Часто летить тая соломка за вітром... Чи не такі якості жінок роду Зозуликів привертає увагу автор, напр.: «...в Загорянах було двоє уродин. Кирило Луць, по-вуличному *Мацук*, тихий, сумирний чоловік, батько вже шести дітей ходив до батюшки Андронія»; «Хоча до того приходила не раз до Родюків, по-вуличному *Маціранків*, й, на диво, була добре прийнята й сприйнята». Такими формами відтворюється схильність українців перейменовувати, вигадувати прізвиська з огляду на різні ознаки чи події, пов'язані з певними людьми.

Псевдонім у Петра (коханого Соломії) – алюзія на поему «Гайдамаки» Т. Г. Шевченка: «Дорогою й спитала, чого йому прізвисько, ну як там, кличку чи що, таку дали дивну – Ярема. У роду ж у них Ярем не водилося.

- Не прізвисько, а псевдо, – сказав Петро-Ярема. Ти Шевченка читала?
- Чого ж, – сказала Соломія. – Мені отець Андроній «Кобзаря» давав читати.
- А «Гайдамаки» читала?
- «Гайдамаки»?
- Значить – не, – чогось зітхнув Петро».

Вдало підібрані прізвиська не тільки відображають авторське «я», а й детальніше розкривають внутрішню суть кожного персонажу. Адже, як відомо, прізвища і прізвиська героїв – наслідки авторської мовотворчості, отже, це факти літератури, а не реальної мовної дійсності, хоча за своєю структурою можуть не відрізнятися і навіть повністю збігатися з прізвищами живої мови. Це назви, створенні письменником відповідно до експресивних настанов твору.

Володимир Лис через антропонімію певною мірою виражає своє ставлення до персонажа, а також формує ставлення до нього читачів. Здебільшого письменник використовує етимологічно прозорі прізвиська. Вони беруть участь у формуванні сюжету, тематики твору, наповнені тим художньо-зображальним змістом, якого потребує авторський задум [1, с. 69]. Антропонімікон досліджуваних творів складається з прізвиськ реальних та вигаданих носіїв. Крім того, вони ще виконують символічну, описову, вказівну, експресивну та ідеологічну функції.

Список використаної літератури

1. Гогуленко О. П. Антропонімний простір творів Панаса Мирного / О. П. Гогуленко // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст. – 2011. – Вип. XXIV, ч. 1. – С. 433–442.

2. Павлюк В. А. Становлення неофіційного антропонікону Вінниччини. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. – Вінниця, 2016. – С. 244.

3. Сенік Г. В. Прізвиська Наддністрянщини / Г. В. Сенік // Записки з ономастики: [зб. наук. праць]; відп. ред. Ю. О. Карпенко. – 2005. – Вип. 8. – С. 22–30.

4. Федотова Н. М. Прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: а спец. 10.02.01 – українська мова. – Харків, 2008 – 295 с.